

ГОГОЛЬ КРОКУЄ ПЛАНЕТОЮ...

Цей не дуже оригінальний заголовок протягом минулої осені спливав у моїй пам'яті щонайменше тричі: коли я вдивлявся в неоднозначні, м'яко кажучи, експонати "Гоголь-фесту", потім – брав участь у дуже змістовному театральному проєкті Міжнародного інституту театру "Марія" (цього року він, названий на честь Марії Заньковецької, присвячувався 200-літтю від дня народження М. Гоголя), і втретє, коли побував у Санкт-Петербурзі, де міжнародна конференція також відбувалася під знаком 200-ліття автора "Ревізора", "Тараса Бульби" й "Мертвих душ". Virізняю саме ці три твори М. Гоголя, бо вони у світовій літературі є своєрідним брендом письменника і про них чи не найбільше йшлося в усіх згаданих мною акціях. Щоправда, "Вечори на хуторі...", якими дебютував, і "Вибрані місця...", якими фінішував у Великій літературі наш геній, теж не залишалися поза увагою. Особливо "Вибрані місця...", що стали чи не останньою мішенню "неистового Виссаріона", який щодо їх автора виконав (своїм "Письмом к Гоголю") неприховано кілерську роль. Шкода, що деякі "гоголезнавці" цього досі не хочуть усвідомлювати. Однак... Хай будуть здоровими! Надто, що й сам М. Гоголь у відповіді на згадане "Письмо..." (сказавши, що від того "Письма..." його душа "изнемогла" і все в ньому "потрясено") "неистовому Виссаріону" все ж побажав: "...Помыслите прежде всего о вашем здоровье... без которого нельзя действовать и поступать разумно ни на каком поприще"...

Гоголівська ювілейна конференція в Санкт-Петербурзі була другою (завершальною) частиною цього міжнародного заходу. Перший етап його пройшов у Москві, а до Петербурга приїхала певна частина "москвичів" лише в ролі слухачів та учасників дискусій. Основні ж доповіді виголошувались тільки за спеціально (для Санкт-Петербурга) складеною програмою. У змісті їх превалював не стільки інформаційний (така форма викладу матеріалу переважала хіба що в екскурсії "Гоголівські місця в Петербурзі"), скільки аналітичний (до того ж із багатьма запитальними знаками) дискурс. Що таке гоголівська традиція в літературі? Чому художня мова письменника така парадоксальна? Де знайти межу у відтвореному ним "земному" і "надземному" світі? Хто "господар", а хто "гість" у творах Гоголя? Чи справді Гоголь і Достоєвський писали "криптопародії" на згадане "Письмо..." В. Бєлінського? Чи існували як реальність витворені Гоголем Диканька, Миргород, Петербург? Про "мертвих" чи "живих" писав автор "Мертвих душ"? Чи все вже ми знаємо про життя письменника? Чому не розвіюються легенди про його смерть і перепоховання? Якими шляхами розвивається світова рецепція літературних текстів Гоголя (прозаїка, драматурга, мислителя) та літературознавчих студій про нього? Чи був Гоголь реалістом і чому Д. Чижевський розглядає його тільки як художника романтичного та барокового стилів?.. Такі й подібні питання щораз виникали в дуже багатьох учасників конференції, які з'їхалися до Петербурга з різних країн і континентів. Назву лише кілька з них за алфавітом: Бельгія, Естонія, Ізраїль, Італія, Китай, Латвія, Росія, США, Франція, Хорватія, Україна... Ключ до зацікавлень творчістю Гоголя вчених із цих країн, мабуть, найпевніше слід би було шукати в словах одного з чільних представників "магізму" латиноамериканської прози ХХ століття Мігеля Отеро Сільви. "Мертві душі" Гоголя, говорив він у бесіді з головним редактором московського журналу "Латинская Америка", залишаються найбільшим дивом з-поміж книг, створених людством. Думаю, що в інших гоголівських шедеврах теж немало див, що показала, наприклад, бельгійська дослідниця *Клод Де Грев*. Вона не тільки вербально розкрила тему сприйняття Гоголя у Франції на рубежі ХХ-ХХІ століть, а й продемонструвала книгу-альбом французького художника Корде, який створив за повістю "Тарас Бульба" дивовижний комікс – близько тисячі кольорових ілюстрацій, у яких "сюжетно" розкривається все багатство змісту цієї гоголівської саги про козацьку Україну. До речі, художник працював над повістю не просто як "довільний" ілюстратор, а за спеціальним (так значиться на титулі альбому) сценарієм теж французьких авторів – Морвана й Вулізе. Як здається, подібної мистецької інтерпретації, створеної живописцем за мотивами літературного тексту, не удостоївся жоден твір нашої літератури. А деякі з них, між іншим, самі "просяються" до цього популярного на Заході жанру; скажімо, роман з народних уст О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу...", авторів якого в цьому році виповнилося б сто літ, а самому романові – п'ятдесят.

Пленарні та секційні засідання конференції відбувалися в Інституті російської літератури РАН (Пушкінський дім) та в Санкт-Петербурзькому університеті, а однією з родзинок її було проведення пленарного засідання в "царському фойє" Олександрійського театру. У цьому театрі, як відомо, 19 квітня 1836 року відбулася прем'єра гоголівського "Ревізора" (у театральному музеї експонується навіть тогочасна афіша), а побував на ній (а через кілька днів і ще раз) сам імператор Росії Микола Перший. Відомий і його вислів після першого перегляду вистави: "Усім дісталося, а найбільше – мені". Однак доповідачі акцентували увагу не на цьому, а на згаданих і подібних запитальних знаках, які виникають у процесі сприйняття всієї (зокрема й драматургічної) творчості М. Гоголя. Чому, наприклад, чоловічі ролі "Ревізора" можуть успішно грати навіть актори-жінки (як в одному з хорватських театрів)? Або чому усталилась думка, ніби "Мёртвые души" інсценувати не можна? Зрештою, чому такою тенденційною (не на користь Гоголю!) видається нова екранізація "Тараса Бульби", запропонована режисером В. Бортком? Менше запитань, до речі, виникло після перегляду учасниками конференції інсценізованої санкт-петербурзьким Театром юного глядача повісті М. Гоголя "Старосвітські поміщики" (цій повісті, до речі, була присвячена ґрунтовна доповідь на конференції завідувача кафедри російської літератури Санкт-Петербурзького університету *Олександра Карпова*). Усі говорили про блискучу акторську гру в "Старосвітських поміщиках", про "узгодженості" вистави з прозовим першоджерелом і т. ін. Але мені здалося, що актори (разом із режисером, звичайно) намагалися ніби "переграти" М. Гоголя. Адже художня мова в нього така, що її треба не "грати", а всього лиш виразно вимовляти. За інших умов можна (як застерігав акторів навіть сам М. Гоголь) "впасть в карикатуру". Хто не вірить у таку "можливість" ще й сьогодні, хай подивиться в київському Молодому театрі інсценізацію "Ревізора" в поєднанні з "комедійкою" (авторське визначення жанру) М. Куліша "Хулій Хурин"...

Існує думка, що конференції не спроможні *розв'язувати* наукові проблеми; найбільше, що їм по силах, це радикально *загострювати* увагу до них. До роздумів на цю тему найактивніше підштовхували (з-поміж почутих мною) дві петербурзьких доповіді: *Всеволода Багна*, директора Інституту російської літератури РАН (Пушкінський дім), і професора Єврейського університету в Єрусалимі *Михайла Вайскопфа*. У першій йшлося про два напрями в розвитку російської класичної літератури – пушкінський і гоголівський. У чому їх особливість і чи можна говорити про можливе поєднання їх у російській літературі? Доповідач пробував ствердно відповісти на це питання й навіть акцентував на окремих пушкінсько-гоголівських дотичних, але... Непросте це питання: світосприйняття О. Пушкіна в основі своїй позитивне, примирливе, а на ранньому етапі творчості – навіть елеґійне; якби М. Гоголь був тільки автором "Вечорів", то місце йому в цій традиції (хоч і самотутнє) було б забезпечене. Тим часом комедія "Ревізор", поема "Мертві душі" й цикл (умовно кажучи) "петербурзьких повістей" становлять собою витвори цілком іншої, протилежної за змістом свідомості: у ній домінує погляд на світ як на негоцію – паскудство й мерзенність. Хоча (за Д. Чижевським) через зображення "земного життя" в усій його огиді ("натуральна школа"! М. Гоголь прагнув пробудити в людині жагу до іншого, "небесного" світу, хоча все в нього (у розумінні стилю) "писане однією рукою" (В. Белінський), поєднання його "критично" художньої філософії з "примирливою" пушкінською навряд чи можливе в принципі. Не випадково ж "неоромантик" у прозі Ф. Достоєвський "виростав" із "натуральної" гоголівської "Шинелі", а не з пушкінської прози, а ранні російські поети-модерністи (символісти) орієнтувалися у своїй творчості теж не так на О. Пушкіна, як на його трохи молодших сучасників (Є. Баратинського, Ф. Тютчева й ін.). Утім ця проблема потребує подальших дискусій...

Дискусійно звучала на конференції і друга знакова доповідь – "Гоголь і поетика романтичного дубодубачення" *М. Вайскопфа*. У ній зачеплено чи не найзагадковішу особливість гоголівського художнього мислення; мислення, в якому дивно поєднувалися "натуральні", фольклорні, релігійні, містичні, алхімічні, метафізичні й навіть еротико-теургійні уявлення про духовний (душевний) світ людини. Шукання зв'язків між ними неминуче породжує чимало абстракцій, домислів і не позбавлених суб'єктивності пропозицій (на чому й наголошував доповідач), але "відмахнутись" від них означало б одійти від прагнення зрозуміти сам феномен автора "Мертвих душ", який півтора століття дивує світ своїм ніби зрозумілим і водночас загадковим дискурсом. Це ж питання, до речі, по-своєму інтерпретувалося в доповідях деяких інших учасників конференції, зокрема тих, хто аналізував гоголезнавчі праці Ю. Тинянова (*А. Неминуций* з Латвії, *Є. Шрага* з Росії), Ю. Лотмана (*Т. Кузовкіна* з Естонії, *О. Киченко* з України), Д. Чижевського (автор цієї інформації) та ін. Цікаво, що деякі доповіді стали своєрідними "рекордистками" на конференції: дискусії з їх приводу головуючі змушені були "фізично" призупиняти, оскільки вони могли б "з'їсти" регламент усіх інших доповідачів на тому чи тому пленарному або секційному засіданні. Таке трапилося, зокрема, після доповіді *К. Ларіонової* із Санкт-Петербурга ("Гоголівська Малоросія як літературна модель"), *В. Гумінського* з Москви ("Слово і діло Гоголя") і моєї ("Творчість М. Гоголя в німецькомовних працях Д. Чижевського"). У першій викликала дискусію думка про цілковиту нафантазованість гоголівських "Вечорів..." і самої Диканьки; у другій – про "слово" письменника як "діло" і про еволюцію цієї

проблеми у світовій літературі (“Гомер”-“Біблія”-“Фауст”-“Мертві душі”); у третій – про цілковиту відсутність у творах М. Гоголя реалізму й домінування в його художньому стилі бароково-романтичних барв.

Не без зацікавлення сприймалися і такі, скажімо, теми доповідей, як “Онїрична поетика раннього Гоголя” (*Жива Бенчич-Примц* із Хорватії) чи “Пекло в І. Котляревського та М. Гоголя” (*О. Тоїчкіна* із Санкт-Петербурга). Остання стосувалася ширшої проблеми “Гоголь і Україна”, про яку “наговорено” вже в літературознавстві дуже багато, але яка на петербурзькій частині конференції звучала, м’яко кажучи, приглушено. Можна було б, наприклад, присвятити бодай по одній доповіді проблемам “Т. Шевченко і М. Гоголь” чи “П. Куліш і М. Гоголь”. Адже П Куліш був чи не першим біографом М. Гоголя, а про Т. Шевченка (першого ілюстратора “Тараса Бульби” і автора “прижиттєвої” його поезії “Гоголю”) автор “Мертвих душ” нібито залишив таке міркування, на якому (в інтерпретації мемуариста Г. Данилевського) досі вибудовують усілякі аберації деякі російські критики й літературознавці (Воропаєв, Воронцов та ін.). Про згадані аберації мені вже доводилося писати (див.: *ЛУ*, 2009, 2 квіт.), але я тоді не знав, що їх можна довести навіть до абсурду. Це “блискуче” зробив “земляк Гоголя” (як пишеться в біографічній довідці про нього), автор книжки “Остання загадка Гоголя” М. Босак (К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2008). Цей “земляк” приписаний Гоголю вислів, ніби в поезії Т. Шевченка “дѣгтя много”, не тільки не піддає ніякому сумніву, а й... містифікує гоголівське каяття з цього приводу та хронологічно “випереджає” його на цілих чотири роки. Точніше кажучи, Гоголь “кається” в грудні 1847 року з приводу того, про що нібито “скаже” в грудні 1851-го. Відомий герой відомого твору П. Загребельного, мабуть, знизавши плечима, тільки б і проказав: “Шкода говорити”. Бо містика містикою, але коли йдеться про історично достовірні речі, то пускати віз попереду кобили... М. Костомаров колись говорив з приводу письменників “історичної теми”: вони, як правило, дуже погано знають історію, а от такий-то (ім’ярек) тут виняток – він її не знає зовсім...

Міжнародні конференції – це не завжди тільки змістовні (чи не дуже) доповіді; це, буває, ще й зустрічі з несподівано цікавими, навіть знаковими постатями. До таких я б зарахував зустріч із академіком академії інженерних наук Росії Юрієм Півінським. Тим, хто уважно вчитувався в гоголезнавчі нариси й дослідження В. Гіляровського, Ю. Манна, Ю. Барабаша, В. Воропаєва й ін., це прізвище – не новина. Був на історичній Миргородщині дуже давній козацький рід із прізвищем “Півні”. У XVII чи XVIII ст. він розпався на... Півненків і Півінських. Так ось: із крутія Харлампія Півінського, що володів селом Федунки на Миргородщині й “за горілку” придбав собі кілька мертвих душ, М. Гоголь (за однією з версій) списав свого... Чичикова, а Півненки дали йому ще один образ, образ поміщика Петуха з незакінченого другого тому “Мертвих душ”. Про все це детально розповів Ю. Півінський в інтерв’ю з Г. Александровим та в розвідці “Про Гоголя і Гоголівщину”, що опубліковані в журналі “Українці та Петербург” (2009, № 2). Вони сприймаються як дуже суттєвий фрагмент петербурзької частини гоголівської конференції...

200-літній ювілей М. Гоголя відходить в історію. Попереду – нові ювілеї, нові спроби розгадати феномен письменника й нові кроки його серця до серця всього людства. Навряд чи хто зважиться спростувати відомі слова Т. Шевченка з його листа до В. Репніної: “Наш Гоголь – истинный ведатель сердца человеческого...”.

Михайло Наєнко

У СВІТІ ГОГОЛЯ. ЖИТТЯ, ТВОРЧИСТЬ ТА ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ПИСЬМЕННИКА. ДО 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Під такими гаслами 24-26 вересня ц.р. в Римському університеті “Ла Сап’єнца” відбулася міжнародна наукова конференція, яку організували Римський Університет “Ла Сап’єнца” та Фонд Першого Президента Росії Б.М. Єльцина. Крім доповідей представників установ-організаторів, у програмі конференції були репрезентовані доповіді науковців Томського державного університету (Томськ), Центру “Дж.Дж. Беллі” (Рим), Волгоградського державного педагогічного університету (Волгоград), Міністерства іноземних справ Російської Федерації (Москва), Державного історичного музею (Москва), Єврейського університету (Єрусалим), Університету “Рома Тре” (Рим), Інституту світової літератури (Москва), Російського державного гуманітарного університету (Москва), Пушкінського Дому (Санкт-Петербург), Хайфського університету, Поволзької